

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

Україна

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА,
НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ,
ДЕРЖАВНІСТЬ

2018
31

Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / гол. ред. Ігор Соляр; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2018. Вип. 31. 308 с.

Збірник об'єднує студії з історії, мовознавства та літературознавства.

В історичному блоці представлені наукові дослідження різних аспектів актуальних проблем історії, зокрема Західноукраїнської Народної Республіки, воєнної історії, а також про відомих людей та їх значення у формуванні української державності.

Мовознавчі студії розкривають проблеми історії української філології (явища староукраїнської мови XVI–XVIII ст., дослідження пам'яток) і діалектології (діалектної лексикографії).

Наукові публікації з літературознавства зосереджені довкола аналізу праць міжвоєнного періоду (Софія Яблонська-Уден, Михайло Рудницький) і відображають проблеми воєнного часу в сучасних текстах.

Ukraine: Cultural Heritage, National Consciousness, Statehood / Ed. Ihor Soliar; NAS of Ukraine, I. Krypiakych Institute of Ukrainian Studies. Lviv, 2018. Vol. 31. 308 p.

The collection of scientific papers is an interdisciplinary edition of the Institute, which integrates studies in history, linguistics, and literary criticism.

The historical block is represented by studies of current problems of history, such as the history of the West Ukrainian People's Republic, military history, as well as investigations about famous persons and their importance in the formation of Ukrainian history.

Linguistic studies reveal issues in the history of Ukrainian language (phenomena in the Old Ukrainian language of the 16th-18th centuries, studies of monuments), and dialectology (dialectal lexicography).

Literary criticism studies focus on the analysis of works of the interwar period (Sofia Yablonska-Uden, Mykhailo Rudnytskyi), and reflect the problems of wartime in contemporary texts.

Рекомендувала до друку вчена рада

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
(протокол № 4 від 11.12.2018 р.)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Соляр Ігор Ярославович, д.і.н., с.н.с. (Україна)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Акіллі Алессандро (Achilli Alessandro), PhD (Australia)

Борчук Степан Миколайович, д.і.н., проф. (Україна)

Газдаг Вільмош (Gazdag Vilmos), PhD (Україна)

Даниленко Андрій (Danylenko Andriy), PhD, prof. (США)

Золтан Андраш (Zoltán András), dr hab., prof. (Угорщина)

Литвин Микола Романович, д.і.н., проф. (Україна)

Мозер Міхаель (Moser Michael), dr hab., prof. (Австрія)

Муравський Олег Іванович, к.і.н., с.н.с. (Україна)

Надрага Марта Степанівна, к.і.н., с.д. (Україна)

Пастух Тарас Васильович, д.філол.н., доц. (Україна)

Рембішевська Дорота Кристіна (Rembiszewska Dorota Krystyna), dr hab., prof. (Польща)

Романюк Михайло Васильович, к.і.н. (Україна)

Ситник Олександр Степанович, д.і.н., проф. (Україна)

Ястремська Тетяна Олександрівна, к.філол.н., с.н.с. (Україна)

УДК [94:35.081.74:329.15](477.8)“1939/1941”
DOI: 10.33402/ukr.2018-31-26-37

Олександра СТАСЮК

кандидат історичних наук

старший науковий співробітник відділу новітньої історії

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2957-0432>

e-mail: ol_stasuk@ukr.net

РОЛЬ РАД ДЕПУТАТІВ ТРУДЯЩИХ У ПРОЦЕСІ РАДЯНІЗАЦІЇ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УРСР (1939–1941)

Проаналізовано роль і завдання Рад депутатів трудящих у процесі встановлення радянської влади в західноукраїнських областях УРСР у 1939–1941 рр. Відстежено поетапне формування радянської гілки влади в регіоні та її кадрове забезпечення. Показано залежність представницької гілки та її виконавчих структур від парткомітетів Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків) (ВКП(б)) і Комуністичної партії (більшовиків) України (КП(б)У), а також найвищих державних загальносоюзних органів влади. Наголошено на імпортованості радянської західноукраїнських земель і декоративній ролі Рад у цьому процесі. Зазначено, що номінальне утвердження рішень щодо найважливіших суспільно-політичних та економічних змін у регіоні представницькими органами УРСР і місцевими органами влади відштовхувало західних українців від участі у процесі радянського народовладдя та радянської влади загалом.

Ключові слова: західноукраїнські області УРСР, радянська організація, діяльність Рад, декоративне народовладдя.

Формування дієвої вітчизняної виборчої системи, яка б максимально відповідала європейським нормам, а водночас традиціям української ментальності, неможливе без урахування історичного досвіду. Тож вивчення окремих етапів державотворення і становлення парламентаризму на українських землях залишається актуальним. Мета статті – висвітлити особливості формування представницької гілки влади в західноукраїнських землях УРСР упродовж 1939–1941 рр. та продемонструвати її роль у процесі радянської організації регіону.

Процес радянської організації Західної України в 1939–1941 рр. висвітлили вітчизняні та діаспорні дослідники¹ у багатьох ґрунтовних працях із використанням багатого документального фактажу. Однак, досліджуючи суспільно-політичні й економічні

¹ Луцький О. Політична еліта Західної України в період утвердження сталінського тотального режиму (1939–1941 рр.). *Національна еліта та інтелектуальний потенціал України*. Львів, 1996. С. 206–211; Литвин М., Луцький О., Науменко К. 1939. Західні землі України. Львів, 1999; Баран В., Токарський В. Україна: західні землі: 1939–1941 рр. Львів, 2009. 448 с.; Бондар Л. Формування радянських державно-політичних структур у Західній Україні (1939–1941 рр.).

трансформації у регіоні в широкому історичному та міжнародному контекстах, вчені мало уваги приділяли ролі й функціонуванню радянської гілки влади. Це пояснюється тим, що система Рад, від Верховної Ради УРСР (ВР УРСР) до місцевих органів самоуправління, не відігравали значної ролі в цьому процесі. Як відомо, представницька гілка влади у СРСР слугувала ширмою для прикриття тоталітарно-партократичного режиму і не виконувала покладених на неї функцій народовладдя².

У державі діяла жорстка централізована система управління, яка не залишала жодного шансу республіканським, а тим більше місцевим органам влади для прийняття самостійних рішень. Тож найважливіші постанови, які стосувалися суспільно-політичних та економічних змін у регіоні, приймали в Москві, на рівні Центрального Комітету ВКП(б) (ЦК ВКП(б)) і найвищих державних органів СРСР, тому про «добровільне волевиявлення» місцевого населення, яке «в єдиному пориві виявило бажання об'єднатися в одній державі зі східними братами-українцями» говорито годі. Зокрема, рішення про проведення Народних Зборів (НЗ) Західної України та її входження до складу УРСР прийнято 1 жовтня 1939 р. на засіданні Політбюро ЦК ВКП(б). Тоді ж ухвалено постанови про поширення радянської влади на територію західноукраїнських земель і створення тимчасових обласних управлінь, націоналізацію банків та великої промисловості, передачу поміщицьких земель селянським комітетам, створення мережі комуністичних організацій у регіоні тощо. НЗ, які відбулися у Львові 26–28 жовтня 1939 р., оприлюднили ці рішення заднім числом, легітимізувавши волю сталінського керівництва. Зокрема, 27 жовтня 1939 р. учасники НЗ прийняли декларацію «Про встановлення державної влади», яку спочатку завізувала Верховна Рада СРСР, а потім – УРСР. Ці постанови створили легітимну основу запровадження радянської системи управління в західному регіоні та відкрили шлях для встановлення тоталітарного режиму. Одним із найважливіших кроків стала ліквідація у регіоні старого адміністративного поділу рішенням Президії Верховної Ради СРСР від 4 грудня 1939 р. А 17 січня 1940 р. указ «Про утворення Волинської, Дрогобицької, Львівської, Ровенської, Станіславської і Тернопільської областей у складі Української РСР» прийняла Президія Верховної Ради УРСР. У такому ж порядку ухвалювали рішення про розвиток промисловості й торгівлі в регіоні, колективізацію селянських господарств, надання мешканцям західноукраїнських земель радянського громадянства, введення паспортної системи тощо.

Ще одним фарсом народовладдя стали вибори представницької гілки влади в регіоні. На початку січня 1940 р. Політбюро ЦК ВКП(б) прийняло рішення про проведення виборів до Верховних Рад СРСР та УРСР, а 19 січня його затверджено на нараді ЦК КП(б)У. Лише після цього відповідні накази почергово видали Президії ВР СРСР та УРСР, що засвідчує повну підконтрольність виборчого процесу в державі партійним органам. Вибори відбулися 24 березня того ж року й збільшили депутатський корпус ВР СРСР за рахунок представників від західноукраїнських областей на 35 осіб, а ВР УРСР – на 80. У грудні того ж року в регіоні відбулися

Волинь і волиняни у Другій світовій війні: зб. наук. праць. Луцьк, 2012. С. 192–197; *Західна Україна під большевиками* / упоряд. М. Рудницька. Нью-Йорк, 1958. 494 с.

² Пихоя Р. Г. *Советский Союз: история власти (1945–1991)*. 2-е изд., испр. и доп. Новосибирск: Сибирский хронограф, 2000. 680 с.; Павлова И. В. 1937: Выборы как мистификация, террор как реальность. *Вопросы истории* (Москва). 2003. № 10. С. 19–37.

вибори до місцевих Рад депутатів трудящих, до складу яких увійшло понад 79 тис. народних обранців.

Радянська історіографія відображає процес утворення і функціонування радянських органів влади в західноукраїнських областях як злагоджений, який проходив швидко, безперешкодно та за повної підтримки місцевого населення: «Одразу ж після визволення серед робітників, селян та трудової інтелігенції Західної України з величезною силою розгорнувся рух за повне знищення старого державного експлуататорського апарата та встановлення нових, передових форм управління. Скрізь відбувалися багатолюдні збори трудящих, на яких обиралися тимчасові управління і селянські комітети. До тимчасових міських і повітових комітетів визволений народ обирав передових робітників, трудящих селян, кращих представників інтелігенції... За короткий час у Західній Україні був встановлений революційний порядок, подолано опір буржуазії у містах і селах. Широкі верстви раніше пригнобленого населення залучалися до активного політичного життя, оволодівали справою управління всім державним і громадським життям»³. Насправді ж, радянська політична модель брутально імплантувалась у тіло західноукраїнського соціуму⁴, знищуючи старий суспільно-політичний та економічний уклад, ламаючи віковічні традиції і долі людей.

Встановлення нової влади в західноукраїнських областях розпочалося з утворення обласних тимчасових управлінь (ОТУ) на базі чотирьох колишніх воєводств (Львівського, Станіславівського, Тернопільського й Луцького) в жовтні 1939 р. Обласні управління утворили міські й повітові тимчасові управління, а також селянські комітети. До їх складу увійшли передовсім члени командування Робітничо-селянської Червоної армії (РСЧА) та партійні працівники зі східних областей УРСР, спеціально відряджені ЦК КП(б)У для впровадження політики режиму. Загалом «рішеннями ЦК КП(б)У на керівні посади у партійні, комсомольські, профспілкові та державні органи скеровано у 1939 р. – 3 074, а протягом 1940 р. – 3 845 осіб»⁵. Обласне тимчасове управління у Львові очолив М. Мацько, член організаційно-інструкторського відділу ЦК КП(б)У, у Луцьку – В. Бегма, колишній секретар Київського обкому КП(б)У із кадрів, Станіславові – М. Груленко, член ЦК КП(б)У, Тернополі – Л. Гришук, перший секретар Київського сільського райкому КП(б)У. Надісланим партфункціонерам належала вся повнота влади в регіоні, а вихідцям із місцевого населення довіряли керівництво лише на рівні села, у вищих структурах могли розраховувати хіба на посади заступників чи секретарів, а також дрібних клерків, що підтверджує імпортованість радянської влади в регіоні⁶.

У січні 1940 р., відповідно до нового адміністративно-територіального поділу, обласні й повітові тимчасові управління, а також волосні й сільські комітети Указом Президії ВР УРСР були реорганізовані в обласні, міські, районні, сільські та селищні виконавчі комітети Рад, хоча останні, які вони мали обслуговувати, обрані

³ Терлецький В. М. Ради депутатів трудящих Української РСР в період завершення будівництва соціалізму (1938–1958 рр.). Київ: Наукова думка, 1966. С. 85–86.

⁴ Реабілітовані історією. Рівненська область / редкол. тому: співголова В. А. Королюк, С. І. Павлюк, відп. секр. А. А. Жив'юк та ін.; упоряд. А. А. Жив'юк. Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2009. Кн. 2. С. 8.

⁵ Гуменюк Т. І. Західноукраїнські землі в 1939–1941 рр.: історіографічний аналіз. автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец: 07.00.06. Івано-Франківськ, 2007. С. 12.

⁶ Реабілітовані історією. Рівненська область... С. 8.

не були. Західноукраїнське населення не залучили до виборів у місцеві Ради, що відбувалися в УРСР 24 грудня 1939 р. Офіційна причина – адміністративна невпорядкованість регіону, проте насправді влада боялася проводити вибори у слабко опанованому краї, адже за умови відсутності системного партійного контролю результати могли стати неочікуваними. Тож вибори вирішено відтермінувати. Всього в січні 1940 р. у західних областях України було створено 6 облвиконкомів, 202 райвиконкоми, 14 міських, 89 селищних і 4 944 сільських виконавчих комітетів Рад⁷, які пропрацювали до грудня 1940 р. Виконкоми затверджували в ручному режимі у складі голови, заступника голови, секретаря та 7–8 членів. І знову їх очолили партійці зі східноукраїнських областей, а місцеві опинилися на другорядних посадах. Серед десяти членів Львівського облвиконкому був лише один місцевий – лікар Мар'ян Панчишин, якому довірили посаду голови облздороввідділу⁸. На посадах заступників голів райвиконкомів опинилися 9 осіб із місцевого населення і 67 – на посадах завідувачів відділами. У Рівненській обл. вихідцям із місцевого населення відведено 22 посади заступників голів райвиконкомів і 93 завідувачів відділів, а серед членів облвиконкому не було жодного місцевого⁹. У Волинській обл. на квітень 1940 р. заступниками голів райвиконкомів стали лише троє місцевих мешканців¹⁰. Кількість таких переважала в сільрадах, проте повноваження голів сільрад були настільки обмежені, що їх лише номінально можна вважали представниками органів державної влади.

Після перших виборів у західноукраїнських областях, які відбулися щойно 15 грудня 1940 р., було обрано 6 обласних, 199 районних, 78 міських, 4 районні в м. Львові, як у найбільшому адміністративному центрі регіону, та 5 022 сільських і селищних Рад депутатів трудящих¹¹. Проведення цих виборів закінчило перебудову державного апарату. Лише з цього часу можна говорити про легітимність радянської гілки влади в регіоні, хоча, з огляду на діяльність спецслужб та підконтрольність виборів парткомітетам, вона залишається сумнівною.

Згідно із законодавчими нормами, діяльність місцевих Рад була націлена на керівництво культурно-політичним і господарським життям на своїй території (Конституція УРСР, ст. 74). Проте через домінування парткомітетів та надмірну централізацію влади вони не могли виконувати своїх функцій. Усі питання, пов'язані з життєдіяльністю регіону, спочатку розглядали на бюро обкомів КП(б)У і лише після цього із відповідними резолюціями виносили на розгляд Рад. Роботу сесій місцевих Рад курували відповідальні партпрацівники, які визначали дату і тематику засідань, редагували тексти промовців. Проблематика була досить обмежена. Левову частку питань становили загальнодержавні політичні рішення (обговорення постанов партії та уряду, промов генерального секретаря ЦК ВКП(б) тощо), а місцеві вирішували за залишковим принципом. Обговорення проблем під

⁷ Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною / ред. Ю. Ю. Сливка. Київ: Наукова думка, 1989. С. 317.

⁸ *Вільна Україна*. 1939. 20 грудня.

⁹ Кульчицький В., Кондратюк С. Встановлення радянських органів влади в Західній Україні у 1939–1941 роках. URL: <http://radnuk.info/home/24876-----1939-1941-----c.html> (дата звернення: 16 квітня 2019 р.).

¹⁰ Там само.

¹¹ Терлецький В. М. Ради депутатів трудящих Української РСР... С. 92.

час сесійних засідань не було демократичним. Принаймні жодних незапланованих виступів стенограми сесійних засідань не фіксують.

Контроль за діяльністю виконкомів комуністи здійснювали передовсім через кадрові призначення. Склад виконкомів обласних і райрад затверджували на засіданнях бюро обкомів КП(б)У, призначаючи передовсім вихідців зі східноукраїнських областей, адже кожний чиновник у своїй діяльності хотів опиратися на «перевіраних» людей, а не мати справу з аборигенами, які досить часто трактували проблеми з погляду звичного їм світогляду та не хотіли поступатися власними принципами. Тож частка місцевих у керівних партійних і державних органах залишалася вкрай низькою. Хоча формально влада неодноразово робила певні кроки з метою залучити широкі маси до управління регіоном. Відповідно, райкоми призначали голів та секретарів сільрад, а також їхніх виконавчих комітетів. У результаті виконкоми Рад діяли в симбіозі з партійними і вищими управлінськими структурами влади й становили єдину управлінняську гілку, що значно унеможливило виконання Радами їхніх функцій.

Із перших днів роботи нової влади надзвичайно гостро постала кадрова проблема. Незважаючи на вказівку М. Хрущова ретельно добирати людей для роботи в західноукраїнських областях УРСР, сюди потрапляли далеко не найкращі в моральному і фаховому сенсі працівники¹². Кадрову ситуацію яскраво ілюструє лист виконувача обов'язків помічника прокурора Рівненської обл. Сергєєва, який писав Й. Сталінові, що на роботу в регіон були скеровані не «кристалічно-чесні і непохитні більшовики», а «більші й менші пройдисвіти (від яких постаралися позбавитися на Батьківщині)»¹³. До того ж, надіслані зі східноукраїнських областей урядовці не завжди справлялися із ситуацією через незнання місцевих умов, погане володіння українською мовою. Через нефаховість чимало відповідальних працівників були звільнені з обійманих посад. Проте, з огляду на нестачу управлінських кадрів, найгіршим покаранням для них було переведення на іншу роботу. Так, секретаря Дрогобицького облвиконкому Чижова за те, що «не справився з роботою, не організував роботу серед апарату, припустив грубі помилки, чим дискредитував себе серед працівників»¹⁴, рішенням обкому від 27 березня 1940 р. було звільнено з посади і запропоновано «використати» на іншій роботі.

Партійні та радянські чиновники неодноразово відзначали, що справа з кадрами в регіоні вкрай незадовільна та що проблема потребує негайного вирішення, адже «червоних емісарів» було замало, щоб забезпечити весь регіон. Навіть у складі парткомітетів, формуванню яких надавалася перевага, залишалася чимало вакантних місць. Так, перший секретар Лавочнянського РПК (районного парткомітету) КП(б)У Дрогобицької обл. Гордієнко на одній із нарад обласного партійного активу скаржився, що в окремих районах РПК представлені лише однією особою і це позначається на їх роботі: «І приходиться першому секретарю бути і зав парткабінетом, і управділами, і зав. військовим відділом, а робота, товариші, не клеїться»¹⁵.

¹² Стенограма І-ї Дрогобицької обласної конференції КП(б)У. 27–28.04.1940 р. *Державний архів Львівської області* (далі – Держархів Львівської обл.). Ф. 5001. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 110.

¹³ Постанова бюро Рівненського обкому КП(б)У від 21 травня 1940 р. *Державний архів Рівненської області* (далі – Держархів Рівненської обл.). Ф. 400. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 66.

¹⁴ Держархів Львівської обл. Ф. 5001. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 39.

¹⁵ Стенограма обласної наради партійного активу міста Дрогобича від 31 березня 1940 р. Держархів Львівської обл. Ф. 5001. Оп. 1. Спр. 55. Арк. 2.

Наскільки гостро стояла кадрова проблема в західноукраїнських областях свідчить той факт, що серед 151 питання, розглянутого на бюро Дрогобицького обкому КП(б)У 1940 р., найбільше (50) стосувалися кадрових призначень¹⁶.

Особливо складною ситуація виявилася на рівні району та села, де управлінські структури формували переважно з місцевого населення. Серед західних українців майже не було досвідчених управлінців, адже всі адміністративні пости тут у міжвоєнний період обіймали поляки. Виселивши їх у Сибір, влада позбулася не лише антирадянськи налаштованого елемента, але й фахового управлінського резерву. З місцевих українців співпрацювати з новою владою погоджувалася найчастіше сільська біднота. Так, у райрадах, сільрадах та їх виконкомах опинилися люди неграмотні, забиті нуждою, які не мали навичок адміністрування та не користувалися авторитетом серед населення. Зокрема, на Рівненщині заступником голови Дубнівського райвиконкому став селянин-бідняк М. Козійчук, а колишній батрак І. Ткачук був призначений заступником голови Володимирецького райвиконкому¹⁷. Не маючи освіти, ці люди часто приймали абсурдні рішення або такі, що не відповідали законодавчим нормам, чим дискредитували нову владу, замість виступати її опорою. Так, відповідно до рішення Осовецької сільської ради Олеського р-ну Львівської обл., селяни не мали права продавати сільськогосподарські продукти приватно, а лише через кооперацію¹⁸. А Рудківська сільрада (Дрогобиччина) постановила, що міліціонерові Мудрику зарплату мають платити жителі села¹⁹. «Ми маємо також постанову, – зауважив голова Дрогобицького обкому КП(б)У на одній із нарад, – де сільрада зобов'язує Івана одружитися з Одаркою і видати їм три морга поля»²⁰.

Чимало проблем у новообраних голів сільрад виникало з оформленням документації. Так, на Львівщині один надіслав у район прохання про послугу для священика: «Любезний тваришу комісар... дозвольте цьому селянину привезти три літри вина для ксьондза»²¹. Комічність ситуацій негайно відобразилася в анекдотах, в яких гротескно відтворено проблему з оформленням документації у сільрадах у перші роки існування радянської влади в західноукраїнських областях. Один із них розповідає, що після лекції для сільського активу учителя місцевої школи про небесні світила у протоколі сільради зафіксовано: «Слухали: Про обертання землі довкола сонця. Ухвалили: Вважати, що земля обертається...»²².

Влада цілком усвідомлювала проблему: «В області 700 голів сільрад, які вперше прийшли на керівну роботу і не знають не лише, як працювати, а навіть структури радянських органів влади», – відзначено на одній із нарад у Дрогобицькому обкомі. Для її вирішення планували посилити контроль за діяльністю сільрад із боку парткомітетів й організувати систему навчання для радянських

¹⁶ Стенограма І-ї Дрогобицької обласної конференції КП(б)У... Арк. 56.

¹⁷ Радянська Рівненщина. Документи і матеріали / відп. ред. В. І. Вишнякова. Львів, 1962. С. 66.

¹⁸ Терлецький В. М. Ради депутатів трудящих Української... С. 104.

¹⁹ Стенограма голів сільрад Львівської обл. від 5 березня 1940 р. Держархів Львівської обл. Ф.Р-221. Оп. 1. Спр. 177. Арк. 57.

²⁰ Стенограма наради секретарів міськкомів, райкомів КП(б)У, та відділів кадрів радянських, господарських організацій Дрогобицької обл. про підбір, висування та облік кадрів від 17 травня 1940 р. *Центральний державний архів громадських об'єднань України* (далі – ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 7397. Арк. 30.

²¹ Стенограма голів сільрад Львівської обл. ... Арк. 57.

²² Сенько Г. Підсовецькі анекдоти. Буенос-Айрес: «Перемога», 1956. С. 11–12.

працівників із місцевого населення: «Щодо радянських кадрів, тобто голів сільрад, то це переважно місцеві люди, яких треба вчити працювати, а не сварити... Треба організувати навчання для цих людей, навчити їх писати протоколи згідно форми, пояснити, що таке радянська влада, які рішення може ухвалювати сільрада і под.»²³. Багато уваги приділено керівництву сільрадами з боку райвиконкомів: «Треба, щоб райвиконками керували сільрадами не тільки шляхом викликання голів та окремих членів сільради на засідання райвиконкомів, але треба частіше бути представникам райвиконкому безпосередньо в сільрадах для надання допомоги в складанні плану роботи серед населення. Треба враховувати, що на селі сільрада повинна проводити всі міроприємства. Отже, треба щоденно допомагати сільрадам в їхній роботі. Без нашої допомоги, без нашого контролю, безумовно, сільради не впораються з завданнями, які стоять перед ними»²⁴.

Посилена увага до найнижчої управлінської гілки з боку парткомітетів спричинена тим, що саме на цьому рівні спостерігалось найбільше випадків залучення «класово-ворожих елементів». Не знаючи людей, районні парторганізації та райвиконками допускали чимало помилок і прорахунків, як-от: у Жидачівському р-ні на Дрогобищині, де секретарем Рудківської сільради став колишній член ЦК Аграрної партії П. Качайло; у с. Ричагово до складу сільради обрано куркулів Оприсько і Кордіяк²⁵; у с. Чуловичах ядро сільського активу склали євангелісти, які під час виборів до ВР СРСР та УРСР відмовилися голосувати²⁶. Загалом партійне керівництво було налаштоване оптимістично: «Треба докласти більшовицьку руку і ми безперечно забезпечимо себе кадрами, істинними більшовицьким кадрами, здатними дати відсіч ворогам і тоді наші радянські органи будуть працювати добре і з завданнями, поставленими партією і урядом, ми безперечно справимось»²⁷.

Завдання, які намагалися вирішувати представники влади, стосувалися проблем життєдіяльності міст і сіл, налагодження роботи закладів торгівлі, охорони здоров'я, освіти, комунальних служб, допомоги біженцям тощо. У регіоні розгорнулася робота з відновлення будівель, знищених під час бойових дій, ремонту шляхів, мостів й іншої інфраструктури. Магазины наповнилися різними товарами, у школах і вишах запроваджувалася українська мова. Багато уваги приділялося відбудові та розвитку залізничного транспорту, нафтогазової промисловості, що сприяло ліквідації безробіття й навіть створило дефіцит кваліфікованих працівників. Згідно з рішеннями НЗ Західної України, чиновники приступили до націоналізації банків і великої промисловості, розподілу поміщицьких і монастирських земель.

Влада намагалася зобразити процес радянзації західноукраїнських областей як природний та гармонійний, для чого використовувала пресу та трибуни найвищих представницьких органів держави. Доповідаючи на четвертій сесії ВР УРСР

²³ Стенограма наради секретарів міськкомів, райкомів КП(б)У, та відділів кадрів радянських, господарських організацій Дрогобицької обл. ... Арк. 29–30.

²⁴ Стенограма наради секретарів райкомів КП(б)У, голів райвиконкомів, голів, замісників та секретарів окружних виборчих комісій Станіславської області з питань підготовки виборів до ВР СРСР та УРСР. 1940 р. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 7452. Арк. 67.

²⁵ Стенограма I-ї Дрогобицької обласної конференції КП(б)У... Арк. 30.

²⁶ Там само.

²⁷ Стенограма наради секретарів міськкомів, райкомів КП(б)У, та відділів кадрів радянських, господарських організацій Дрогобицької обл. ... Арк. 31.

(28 травня 1940 р.) про зміни, які відбулися в області з моменту встановлення радянської влади, депутат від Глумацького виборчого округу Станіславівської обл. І. Грушецький сказав: «Минуло лише вісім місяців з того часу, коли наша славна Червона Армія, виконуючи волю партії і уряду, волю всього радянського народу, визволила трудящих Західної України і Західної Білорусії з-під гніту польських панів. За цей короткий час лице визволеної землі докорінно змінилося. Знищено експлуататорський лад, вільною стала праця, відбудовано фабрики, заводи. Поміщицька і церковна земля передана трудовому селянству, яке по-праву стало її господарем... Швидко зростає кількість шкіл, організуються нові театри, музеї, шириться і квітне чудова народна творчість, ліквідується неписьменність і малописьменність серед населення»²⁸.

Значна частина нововведень, упроваджуваних партфункціонерами, справді мала широку підтримку в середовищі західних українців, оскільки відповідала потребам населення та сприяла промисловій модернізації регіону. Однак зміни в ідеологічній і духовній площинах були чужими й неприйнятними для місцевих українців. Суспільно-політична ситуація, з якою зіштовхнулися радянські емісари в західноукраїнському регіоні, різко відрізнялася від ситуації в інших областях УРСР і СРСР загалом. Проте більшість партфункціонерів не звертали на це уваги. Діючи шаблонно, а в окремих випадках зі злочинною байдужістю, вони ранили національні та релігійні почуття західних українців, що спричинило спротив населення. Напружена ситуація склалася у зв'язку з намаганнями нової влади насаджувати атеїстичну пропаганду. Були навіть спроби закрити культові споруди. Так, на Рівненщині 6 грудня 1940 р. голова Дубенського міськвиконкому Давиденко прийняв рішення про передачу греко-католицького храму виконкому. Заволодівши ключами, він самовільно відчинив його, наказав витягнути з підземелля труни із забальзамованими рештками померлих і виставив їх на огляд. Він же організував збори єврейських релігійних общин щодо передачі міськвиконкому низки синагог, в одній із яких було влаштовано клуб, в іншій – готель²⁹.

Такі дії влади спричинили рішучий протест вірян. Зокрема, у Жидачівському р-ні Дрогобицької обл. люди організували страйк через образу владою їхніх релігійних почуттів. Заспокоїти людей вдалося лише священникові. Це змусило очільників обкому констатувати, що «якийсь ксьондз має більший вплив на народ, ніж ми»³⁰.

Висока релігійність населення була настільки несподіваним і незрозумілим явищем для східноукраїнських партфункціонерів, що вони не знали, як діяти в окремих ситуаціях. Один із партійців на засіданні райкому розповідав, що у с. Лисятичі на Дрогобиччині директор школи просив дозволу викладати у школі релігію й обіцяв молитися за представників влади в разі позитивного вирішення питання, чим цілком спантеличив урядника³¹. У багатьох школах поряд із портретами Сталіна та інших очільників СРСР ставили ікону.

Дуже швидко в роботі партійних і державних структур західноукраїнського регіону почали виявлятися недоліки, притаманні управлінській гілці СРСР загалом (надмірна централізація, засилля вказівок «зверху», заідеологізованість,

²⁸ Четверта сесія Верховної Ради УРСР. Київ, 1940. С. 81.

²⁹ Держархів Рівненської обл. Ф. 400. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 60.

³⁰ Стенограма І-ї Дрогобицької обласної конференції КП(б)У... Арк. 48.

³¹ Там само.

бюрократія), що призводило до дисбалансу в роботі багатьох галузей промисловості та торгівлі. Доповідаючи уряду про стан справ у Тернопільській обл., 29 вересня 1940 р. нарком внутрішніх справ УРСР І. Серов відзначав, що незадовільне забезпечення необхідними товарами мешканців м. Тернополя пов'язане з тим, що Горторг не вибирає своєчасно виділених йому фондів. Так, ще в червні Тернопольторг отримав наряди на 40 т цукру та 160 т гасу, проте на 15 вересня вони залишалися на складах у постачальників. Як і текстильних товарів, виділених місту на суму 502 тис. крб, а в торгову мережу потрапило лише на 20 тис. Відповідно, одягу з 640,6 тис. крб вибрано 13 тис., мила туалетного з 70 тис. крб – вибрано 20 тис., парфумерних виробів із запланованих 131 тис. крб оприховувано лише 70 тис. тощо³². І. Серов відзначав також факти порушення фінансової дисципліни серед працівників Тернопольторга, випадки корупції, крадіжок і розтрат на суму майже 30 тис. грн, халатного ставлення до зберігання продуктів на складах тощо.

Не менше порушень і зловживань радянські документи фіксують серед відповідальних чиновників Львівської обл. Зокрема, у Городоцькому р-ні внаслідок незадовільної роботи Райпотребсоюзу та Райсмешторгу постачання хліба відбувалося з переборами, що призводило до величезних черг у магазинах³³. Бракувало продовольчих товарів і у м. Львові. «У другій половині січня 1940 року у Львові почався голод, – згадував проф. Я. Дашкевич. – У першу окупаційну зиму в меню багатьох родин переважала «смажена» на воді цибуля і картопляні плячки, печені на блясі. На блясі також пекли коржі з борошна, замішаного на воді та солі»³⁴.

З перших днів установлення радянської влади зловживання у середовищі номенклатурників, зокрема використання державних ресурсів для задоволення особистих потреб, набули системності та масовості. З прибулих керівників почали формуватися клани, які діяли в системі кругової поруки. Під час націоналізації великих підприємств і банків досить часто проводилася реквізиція всього майна їх колишніх власників разом із приватними речами. Так, під час наради у Дрогобицькому обкомі згадували, що у Стрию, Ходорові й Самборі у процесі націоналізації реквізували приватні речі власників, через що на складах опинилися меблі, посуд і навіть жіноча білизна³⁵. Серед чиновників набули поширення фінансові махінації. У м. Стрий на Дрогобищині націоналізовано мануфактури на 30 420 крб, а подано до переоцінки на 44 422 крб³⁶. У м. Дрогобичі за окремими особами, які відповідали за націоналізацію, числилося майна на суму 1 200 000 крб, але державі не здано ні копійки³⁷.

Не менше порушень чиновники допустили у процесі націоналізації житлового фонду. Про це згадує в щоденнику письменник П. Панч, який на той час проживав у Львові: «Була оголошена націоналізація будинків. Доручено це було райрадам. З першого ж дня «націоналізатори» накрутили так, що довелося спішно припинити

³² Доповідна Голові Раднаркому України тов. Корнійцю Л. Р. 1940 р. 29 вересня *Галузевий державний архів Служби безпеки України* (далі – ГДА СБУ). Ф. 16. Оп. 33. Спр. 27. Арк. 106–107.

³³ Там само. Арк. 110.

³⁴ Стадник Г. Від окупації до окупації: Львів у 1939–1941 роках. URL: <http://p.dw.com/p/JENc> (дата звернення: 25 січня 2019 р.).

³⁵ Стенограма І-ї Дрогобицької обласної конференції КП(б)У... Арк. 31.

³⁶ Там само.

³⁷ Там само.

на деякий час націоналізацію і на спеціальному засіданні облвиконкому було вказано на припущені помилки, коли націоналізації піддавали будинки на три, чотири кімнати, націоналізували не тільки кам'яниці, а й майно.

У кооперативному будинку «Власна хата» на вул. Генінга, 2 пенсіонерку, що володіла двома кімнатами й кухнею, виселили до кухні, забрали речі.

У Кульчицького (ревізор кооперативу), забрали меблі і одяг, а самого поселили до кухні.

У письменника Грау-Вандмаєра забрали годинник, тому що на ньому була монограма Миколи П.

У Ервіна Стерна опечатали друкарську машинку»³⁸.

Попри те, що міліція та спецслужби періодично виявляли порушення соцзаконності та намагалися карати винних, система продовжувала себе зберігати. Дехто з місцевого населення і «чесних комуністів» пробували обурюватися, не розуміючи, що «більшість цих «зловживань» або легітимізовані номенклатурою, або є проявом своєрідного «негласного» права номенклатурника на користування певними благами»³⁹.

Тоталітарна система управління, що характеризувалася тотальним відчуженням народу від власності й політичної влади, всеосяжним контролем компартійної верхівки над цілістю життя країни, виявилася малопривабливою для мешканців західноукраїнських територій, які звикли жити за європейськими демократичними стандартами. Зловживання владою, кругова порука чиновників, безкарність, некультурність новоявленої «еліти» справляли на населення гнітюче враження. Мешканець с. Висоцьк Ярославського повіту Львівської обл. І. Маковецький, згадуючи про початковий період урядування радянської влади, писав: «Коли восени 1939 р. прийшли до Висоцька більшовики, тоді все населення села зовсім вилікувалося з проросійського ставлення. Такої гуртової бридоти наші люди ще ніколи у своєму житті не зустрічали»⁴⁰. Інтерес до пропагованих радянських цінностей згасав з кожним днем. Люди відмовлялися співпрацювати з новою владою та намагалися дистанціюватися від неї. Масла у вогонь підливали чутки про кількість заарештованих і вивезених до Сибіру, що передавалися від хати до хати в режимі сарафанного радіо.

Не зумівши схилити населення на свій бік, влада зробила ставку на застосування сили. Масові репресії і депортації, а також діяльність спецслужб, які прицільно вилучали з життя потенційно небезпечних для влади осіб, примусили замовкнути найбільш критично налаштований елемент. Водночас 4 квітня 1940 р. Постанова Політбюро ЦК ВКП(б) «Питання західних областей України» керівникам районних та міських рад, а також виконавчих органів влади дозволяла носіння зброї⁴¹. Упродовж

³⁸ Культурне життя в Україні. Західні землі: документи і матеріали / упоряд., вст. ст. О. Луцький, упоряд.: Б. Микитів, Л. Батрак-Плодиста, Л. Федоришин. Київ: Наукова думка, 1995. Т. 1: 1939–1953. С. 77–78.

³⁹ Кузьменко Ю. Зловживання владою працівниками партійно-радянської номенклатури в анонімних листах періоду «перебудови». *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*. Київ, 2016. Вип. 21. С. 74–84.

⁴⁰ Україна і Росія в історичній ретроспективі: нариси: в 3-х т. / ред. рада: В. М. Литвин (голова); відп. ред. В. А. Смолій. Київ: Наукова думка, 2004. Т. 2. С. 178.

⁴¹ Лубянка. Сталин и НКВД–НКГБ–ГУКР «Смерш». 1939 – март Л 82 1946. *Архив Сталина. Документи высших органов партийной и государственной власти* / под общ. ред. акад.

двох тижнів Генштаб РСЧА організував роздачу 1 800 револьверів із набоями до них. Також було забезпечено цих працівників відповідними документами на право носіння зброї (це завдання покладали на Народний комісаріат внутрішніх справ (НКВС))⁴².

Отже, вирішального значення у здійсненні радянізації західноукраїнських областей УРСР система Рад не мала. У прийнятті найважливіших рішень, які стосувалися політичного, економічного та культурного життя регіону, пріоритет належав союзним і республіканським партійним органам влади. Верховна Рада УРСР та місцеві Ради виступали лише ретрансляторами їхніх постанов і розпоряджень. Будучи вмонтованими в жорстку владну вертикаль, Ради та їхні виконавчі комітети неухильно реалізовували лінію партії. У результаті діяльність Рад формалізувалася, а інтереси й потреби місцевого населення значною мірою нехтували. Формалізація ролі Рад мала негативні наслідки не лише в системі державного управління. Вона багато в чому сприяла встановленню в суспільстві подвійної моралі, адже громадяни вимушено ставали мовчазними учасниками процесу імітації народо-владдя. Засилля радянських емісарів у владних структурах регіону вказувало на окупаційність радянського режиму, витворювало стіну відчуження між владою та місцевим населенням, яке явно або приховано її саботувало.

REFERENCES

1. Baran, V., & Tokarskyi, V. (2009). *Ukraina: zakhidni zemli: 1939–1941 rr.* Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].
2. Bondar, L. (2012). Formuvannia radianskykh derzhavno-politychnykh struktur u Zakhidnii Ukraini (1939–1941 rr.). *Volyn i volyniany u Druhii svitovii viini: zbirnyk naukovykh prats.* Lutsk: Volynskiy natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky, 192–197 [in Ukrainian].
3. Halaichak, T., & Lutskyi, O. (Eds.). (1995). *Kulturne zhyttia v Ukraini. Zakhidni zemli: dokumenty i materialy* (Vol. 1, 1939–1953). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
4. Humeniuk, T. I. (2007). *Zakhidnoukrainski zemli v 1939–1941 rr.: istoriografichnyi analiz* [Zakhada-Ukrainian lands in 1939–1941: historiographical analysis]. (*Extended abstract of Candidate's thesis*). Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
5. Koroliuk, V. A., & Pavliuk, S. I. (Ed.). (2009). *Reabilitovani istoriieiu. Rivnenska oblast.* (Vol. 2). Rivne: VAT «Rivnenska drukarnia» [in Ukrainian].
6. Kulchytskyi, V., & Kondratiuk, S. (2001). Vstanovlennia radianskykh orhaniv vlady v Zakhidnii Ukraini u 1939–1941 rokakh. Retrieved from <http://radnuk.info/home/24876-----1939-1941-----c.html> [in Ukrainian].
7. Kuzmenko, Yu. (2016). Zlovzhyvannia vladoiu pratsivnykamy partiino-radianskoi nomenklatury v anonimnykh lystakh periodu «perebudovy». *Ukraina XX stolittia: kultura, ideolohiia, polityka.* Kyiv, (21), 74–84 [in Ukrainian].
8. Lubianka. Stalyn y NKVD–NKHB–HUKR «Smersh». 1939 – mart 1946. (2006). In A. N. Yakovlev (Ed.). *Arkhyv Stalyna. Dokumenty vysshykh orhanov partyinoi y*

A. Н. Яковлева; сост.: В. Н. Хаустов, В. П. Наумов, Н. С. Плотнокова. Москва: МФД: Материк, 2006. С. 151–152 (Серия: Россия. XX век. Документы).

⁴² Там само.

- hosudarstvennoi vlasty. Seriya: Rossiya. XX vek. Dokumenty* (pp. 151–152). Moscow: MFD: Materyk [in Russian].
9. Lutskyi, O. (1996). Politychna elita Zakhidnoi Ukrainy v period utverdzhennia stalinskoho totalnogo rezhymu (1939–1941 rr.). *Natsionalna elita ta intelektualnyi potentsial Ukrainy*. Lviv, 206–211 [in Ukrainian].
 10. Lytvyn, M., Lutskyi, O., & Naumenko, K. (1999). *1939. Zakhidni zemli Ukrainy*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].
 11. Lytvyn, V. M., Smolii, V. A., Hrynevych, V. A., Danylenko, V. M., Kulchytskyi, S. V., (Ed.). (2004). *Ukraina i Rosiia v istorychnii retrospektyvi: narysy: v 3-kh t.* (Vol. 2). Kyiv: Nauk. Dumka [in Ukrainian].
 12. Pavlova, Y. V. (2003). 1937: Vybery kak mistyfikatsiia, terror kak realnost. *Voprosy istorii*, 10, 19–37 [in Russian].
 13. Pikhola, R. H. (2000). *Sovetskii Soiuz: istoriia vlasti (1945–1991)*. Novosibirsk: Sibirskii khronohraf [in Russian].
 14. Rudnytska, M. (Ed.). (1958). *Zakhidnia Ukraina pid bolshevykamy*. New York [in Ukrainian].
 15. Senko, H. (1956). *Pidsovietski anekdoty*. Buenos-Aires: «Peremoha» [in Ukrainian].
 16. Slyvka, Yu. Yu. (Ed.). (1989). *Vozziednannia zakhidnoukrainskykh zemel z Radianskoiu Ukrainoiu*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
 17. Stadnyk, H. (2009). Vid okupatsii do okupatsii: Lviv u 1939–1941 rokakh. Retrieved from <https://p.dw.com/p/JENc> [in Ukrainian].
 18. Terletskyi, V. M. (1966). *Rady deputativ trudiashchykh Ukrainskoi RSR v period zavershennia budivnytstva sotsializmu (1938–1958 rr.)*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
 19. Vyshniakova, V. I. (Ed.). (1962). *Radianska Rivnenshchyna. Dokumenty i materialy*. Lviv [in Ukrainian].

Oleksandra STASIUK

THE ROLE OF THE SOVIETS IN THE SOVIETIZATION PROCESS OF THE WESTERN REGIONS OF THE UKRAINIAN SSR (1939–1941)

The article analyzes the role and tasks of the Soviet workers' council in the process of establishing the Soviet power in the western regions of Ukrainian SSR in 1939–1941.

The paper touches upon the issue of the gradual formation of the Soviet branch of power in the region and its staffing, dependence of the representative branch of power and its executive structures from the party committees of the Executive Committee of the Communist Party (VKP (b)) and Communist Party of Ukraine (Bolsheviks) (CP(b)U), as well as the highest state authorities.

It is emphasized that the formal character of decision-making regarding the most important socio-political and economic changes in the region by the representative organs of the Ukrainian SSR and local authorities pushed the Western Ukrainians away from the process of Soviet democracy and Soviet power in general.

Keywords: Western regions of Ukrainian SSR, Sovietization, the activity of the soviets (councils), decorative democracy.

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Актуальні питання української історії	3
Мисак Наталія. Ідеї соборності та самостійності в українському молодіжному середовищі Галичини наприкінці XIX – початку XX століття.	3
Фіногенов Олег. «Ліонський сюжет» (1924) у діяльності Західноукраїнського товариства Ліги Націй.	16
Стасюк Олександра. Роль рад депутатів трудящих у процесі радянізації Західних областей УРСР (1939–1941)	26
Лук'янченко Світлана. Агропромисловий комплекс Рівненської області в першій половині 1960-х років	38
До 100-річчя ЗУНР.	46
Дацків Ігор. Діяльність зовнішньополітичної служби Західноукраїнської Народної Республіки в 1918–1923 роках	46
Королько Андрій. Становлення і функціонування органів української влади на Снятинщині періоду ЗУНР (1918–1919)	54
Пірко Марія. Видавничі проекти державного секретаріату ЗУНР	79
Ткачук Павло, Кривизюк Леонід. Участь польових духівників у життєдіяльності збройних сил ЗУНР.	88
Пагіря Олександр. ЗУНР і національно-визвольний рух на Закарпатті в 1918–1919 роках.	100
Воєнна історія	127
Ткачук Андрій. Політика безпеки в коаліційній угоді депутатських фракцій у Верховній раді України V скликання	127
Попко Сергій. Державна програма співробітництва України з НАТО на 2001–2004 роки: пріоритети та завдання у контексті євроатлантичної інтеграції.	137
Постаті	145
Сова Андрій. Внесок Івана Боберського в підготовку та проведення Шевченківського здвигу 1914 року у Львові	145
Патер Іван. Суспільно-політичні процеси в Галичині 1919–1920 року в оцінці Євгена Чикаленка (за матеріалами «Щоденника»)	156
Соляр Ігор. Дмитро Левицький у визвольних змаганнях українців у 1914–1923 роках.	170

Середюк Марія. Громадсько-політична діяльність Володимира Целевича в роки національно-визвольних змагань (1918–1923)	181
Каменцев Денис. «Мене завжди тішило й почасти дивувала та велика напружена праця, яку переводять наші вояки...»: роль Володимира Сальського в організації української військової еміграції (1921–1940)	190
Кравець Наталія. Національно-культурна діяльність Василя Проходи в таборах військовополонених у роки Першої світової війни	203

МОВОЗНАВСТВО

Осінчук Юрій. Лексика на позначення Божих Осіб, святих і ангелів в українському історичному словнику за редакцією Євгена Тимченка.	213
Bahniuk Nataliya. Researching written monuments in the context of changing scientific paradigms	233
Черевко Ірина. Здобутки української діалектної фразеології ХХІ століття	240

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Гаврилів Тимофій. Ідентичнісні імплікації: «З країни рижу та опію» Софії Яблонської-Уден	251
Когут Софія. Видавничі стратегії Михайла Рудницького міжвоєнного періоду: ідеї, проекти, перспективи	267
Ругар Христина. Мандрівка до (своєї) пам'яті: міжвоєнний Львів і Львів у часі Другої світової війни в сучасному українському тексті (на матеріалі романів «Музей покинутих секретів» Оксани Забужко й «Танго смерті» Юрія Винничука)	278

ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

Лановик Мар'яна. [Рец.]: «Пов'язати розгублені кінці життя і мистецтва» [на]: Мочернюк Н. Поза контекстом: Інтермедіальні стратегії літературної творчості українських письменників-художників міжвоєнної: монографія. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2018. 392 с. + 16 кольор. вкл.	286
Романюк Михайло. [Рец. на]: Сова А., Тимчак Я. Іван Боберський – основоположник української тіловиховної і спортової традиції / за наук. ред. Євгена Приступи. Львів: ЛДУФК, Априорі, 2017. 232 с.	295
Yastremska Tetiana. Dialectological studies: history, topics, structure.	300